

Ю.О. Кисельов

*Уманський національний університет
садівництва,
kyseljov@ukr.net*

ЕКОГЕОСОФІЯ – ГЕОСОФІЯ ОСВОЄНОГО ПРОСТОРУ

Антропогенний вплив на природне середовище, що продовжує тенденцію до зростання, спонукає до географічного вивчення як матеріальних компонентів, так і духовної сфери найдавніше освоєних і найбільш перетворених людиною фрагментів земної поверхні. Зокрема, духовна складова модифікованого людською діяльністю геопростору є об'єктом *екологічної геософії*, або *екогеософії*. Предметом екогеософічних досліджень ми вважаємо чинники генези духовної сфери антропогенно модифікованого земного простору.

Екогеософія спирається на методологічні основи як географії, так і екології; водночас вона наскрізно пронизана філософською думкою. До її головних методологічних засад належать закони діалектики, антропогеографічний, хорологічний, ландшафтний, ноосферний, синергетичний, пасіонарний та низка інших наукових підходів, закони й принципи сучасної екології, концепції сталого (підтримуваного, збалансованого) розвитку та ландшафтно-етнічної взаємодії тощо.

Як і традиційна (доріттерівська) географія, традиційна геософія орієнтована на дослідження недавно залучених до Ойкумени фрагментів геопростору та визначення їхнього місця в ньому. До сфери її інтересів входить також диференціація людського простору у світлі концепції ландшафтно-етнічної взаємодії. Екогеософія ж, як і сучасна географія, вивчає, передовсім, найбільш освоєні території, а отже – найбільш змінені господарською діяльністю людини ландшафти. Водночас ми переконані, що при цьому не відбувається жодної підміни геоекологією екогеософії, оскільки саме остання

акцентує на категорії духу, зокрема – в нашому випадку – на стані духовної складової геопростору.

Екологічні катастрофи локального й регіонального масштабів відомі ще з античних часів. Ідеться, зокрема, про антропогенно зумовлену деградацію степових ландшафтів Північної Африки, на місці яких утворилася найбільша за площею у світі пустеля Сахара, або винищення нижньодніпровської Гілеї та зайняття охоплюваного нею геопростору пустелею Олешківські Піски.

Ми погоджуємося з думкою російського історико-географа Л. Гумільова [1], який вважав, що екологічні кризи викликані явищем пасіонарності не меншою мірою, ніж економічними чинниками (способом виробництва, розвитком продуктивних сил тощо). На нашу думку, рівень розвитку продуктивних сил лише визначає масштаби таких криз (як в аспекті ступеня перетвореності окремих ландшафтів та їхніх компонентів, так і за геопросторовим охопленням земної поверхні). Зокрема, за сучасної доби постіндустріального суспільства та прогресуючої глобалізації екологічна криза набула глобального характеру. Перебування західноєвропейського (євразійського?) суперетносу, який є фактично панівним у сьогоденному світі, у стадії інерції пасіонарності зумовлює посилення глобальних антиекологічних тенденцій у природокористуванні, зумовлених розвитком продуктивних сил в умовах транснаціонально-монополістичного капіталізму.

Висвітлюючи екологічні проблеми в контексті теорії пасіонарності згаданого вище Л. Гумільова та сформульованої нами концепції ландшафтно-етнічної взаємодії, ми вважаємо за доцільне виділити два принципово відмінних способи людського «буття-в-ландшафті». З одного боку, це – природний (гармонійний, екологічний), з іншого – штучний (дисгармонійний, антиекологічний) спосіб. Суть природного способу, притаманного народам світу ще від найдавніших часів, полягає в «засвоєнні» етносом, який населяє певну територію, духу панівного в її межах ландшафту. В такий спосіб формується духовна сфера етносу. Виразними прикладами можуть бути

особливості процесів етногенези українців у різних фізико-географічних регіонах.

Так, у зоні мішаних лісів такі етнографічні групи давніх українців, як деревляни та сіверяни, живучи серед густих лісів і непрохідних боліт і контактуючи з предками білорусів – дреговичами й кривичами, утворили сучасні субетноси поліщуків та севрюків. Їм притаманні «вузькопростірність думки» [2], тобто мислення масштабами найближчого оточуючого середовища (села, кількох сіл, району тощо), почуття безмежності часу, відносно невисокий рівень національної самоідентифікації (через близькість українсько-білоруського кордону), етнічної свідомості та сприйняття загальноукраїнської державницької ідеї. Поліські субетнічні спільноти ніби увібрали в себе риси того природного ландшафту, в якому вони виникли.

Інший приклад ландшафтно-етнічної взаємодії, що відбувалася в природний спосіб, дає значна частина степової зони, в якій формувалося українське козацтво. Степ є ніби ототожненням волі та просторового безмежжя. Звідси, на нашу думку, й походить волелюбність козаків, їхня чітка національна й – особливо – релігійна самоідентифікація, «широкопростірність» [2] їхньої думки. Закономірним є те, що стихія степу оспівана в багатьох поезіях і піснях, у тому числі Т. Шевченком, як неодмінний атрибут українця, козака, який прагне свободи своєму народові. Водночас зв'язки козаків із тюркськими, переважно кочовими, етносами дозволили українцям перейняти в них такі риси, що допомогли їм самим пристосуватися до напівкочового способу життя, не втрачаючи власної національної ідентичності завдяки неспорідненості українців із тюрками за ознаками походження, мови та релігії.

Зовсім інший характер ландшафтно-етнічної взаємодії властивий територіям зі значним розвитком промисловості, особливо гірничовидобувної, та суттєвим антропогенним перетворенням довкілля. Виразним прикладом такої антиекологічної й бездуховної взаємодії є ландшафти Донбасу, характеризовані досить істотними змінами навіть літогенного компоненту. На нашу думку, важливим чинником байдужого й недбалого ставлення до

ландшафту (що виражено, зокрема, у примноженні антропогенних форм рельєфу й відсутності практики заповнення гірською породою виробленого підземного простору) стало й те, що після початку промислового етапу розвитку цей регіон став активно заселятися вихідцями практично з усієї Російської імперії й поступово втрачав своє первісне українське етнічне обличчя. Отже, етнічна складова у взаєминах природи та людини в цьому краї в індустріальну добу виражена надзвичайно слабо. На нашу думку, окреслений вище спосіб ландшафтно-людських взаємин став однією з причин поширення проросійських і сепаратистських тенденцій у характеризованому регіоні.

Високоурбанізованим, особливо старопромисловим, районам притаманні найбільші відмінності між геософічними та екогеософічними характеристиками. Сучасне велике місто є територією з докорінно зміненими ландшафтами, в яких не зазнали модифікації лише дочетвертинні гірські породи (а в місцях видобутку корисних копалин порушене навіть їхнє напластування). Тим більшого значення набувають проблеми антропогенізованих ландшафтів великих міських агломерацій, а особливо – мегалополісів (Бостваш, Рур, Токіо – Осака – Нагоя та ін.). З позицій екогеософії, зазначені фрагменти геопростору суттєвою мірою (але не повністю) вилучаються зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії. Крім антропогенного перетворення довкілля, це зумовлено також мішаним багатонаціональним складом населення багатьох агломерацій і мегалополісів, а також незначною кількістю або навіть відсутністю історичних і культурних пам'яток, чітко пов'язаних із певним етносом. Згаданий вище Бостваш і найбільші міста Американського Приозер'я та Каліфорнії (Детройт, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Чікаго) є яскравими тому прикладами, оскільки США створені не етнічною, а політичною нацією. Натомість, Київ, на нашу думку, зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії не вилучений, оскільки, з одного боку, Софійський і Михайлівський собори, Золоті ворота тощо мають виразний давньоукраїнський етнічний зміст і, з іншого боку, столиця нашої держави не належить до промислових регіонів. Зауважимо, що Київ був

заснований на полісько-лісостеповому пограниччі; вважаємо, що таке екогеософічне значення він не втратив і дотепер.

Отже, спосіб ландшафтно-етнічної взаємодії – природний або штучний – зумовлений характером поведінки людської спільноти в природному середовищі. Гармонійних взаємин людини з довкіллям можливо досягти за умови «буття-в-ландшафті», спрямованого на раціональну організацію ландшафту, а не підпорядкування його компонентів суб'єктивним інтересам і потребам суспільства. На нашу думку, таке «буття-в-ландшафті» є тим імовірнішим, чим вищий рівень етнічної свідомості має людська спільнота.

Література:

1. Гумилёв Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумилёв. – СПб. ; М. : Кристалл-АСТ, 2002. – 415 с.
2. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.